

■ УДК 271.2-36:130.2

Г. Д. Панков, доктор філософських наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

ПОЕТИКА ЯК КУЛЬТУРОТВОРЧИЙ МЕХАНІЗМ В АГІОГРАФІЇ ПЕТРА АФОНСЬКОГО

Аналізується роль поетики як культурного інструменту в міфотворчому процесі на прикладі «Життя» православного святого Петра Афонського. В основі дослідження — культурологічний підхід, у системі якого структурно-аксіологічний метод поєднується з методом феноменологічного аналізу міфології.

Значення поетики розкрито як конструкта агіографічного міфонаратива й апологетики християнської аскетичної традиції.

Ключові слова: агіографія, поетика, міф, міфотворчість, аскетика, сакральне / профанне.

Г. Д. Панков, доктор философских наук, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ПОЕТИКА КАК КУЛЬТУРОТВОРЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ В АГИОГРАФИИ ПЕТРА АФОНСКОГО

Анализируется роль поэтики как культурного инструмента в мифотворческом процессе на примере «Жития» православного святого Петра Афонского. В основе исследования — культурологический подход, в системе которого структурно-аксиологический метод сочетается с методом феноменологического анализа мифологии. Значение поэтики раскрыто в качестве конструкта агиографического мифонарратива и апологетики христианской аскетической традиции.

Ключевые слова: агиография, поэтика, миф, мифотворчество, аскетика, сакральное / профанное.

G. D. Pankov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

POETICS AS THE CULTURAL-CREATIVE MECHANIZM IN THE HAGIOGRAPHY OF PETER OF ATHOS

The role of poetics is analysed as a cultural tool in the mythic-creative process on the example of the «Lives» of the Orthodox St. Peter Afonskiy.

The research is based on the cultural studies approach, in which structural and axiological method is combined with the method of the phenomenological analysis of mythology.

The value of poetics is revealed not only as a construct of the hagiographic metanarrative, but also in the aspect of apologetics of the Christian ascetic tradition.

Key words: hagiography, poetics, myth, mythmaking, asceticism, sacred / profane.

Одним з найсуттєвіших завдань культурологічної науки є вивчення механізмів творчості в різноманітних галузях культурного життя. У сфері духовної культури особливе місце посідає міфотворчість, для якої поетика є універсальним механізмом формування картини світу, а також ціннісних орієнтацій, які відповідають певним культурним традиціям.

Серед різноманітних типологічних модифікацій міфу значного поширення набула агіографічна міфологія, зміст якої становить опис життєдіяльності святих. Способом вираження аскетички в їх «життях» слугує поетичний стиль, який стосовно міфу дістав назву міфопоетичної мови, яка з притаманними їй кодами формує міфопоетичну картину відповідно до аскетичної аксіоконстанти. Тому **актуальність статті** зумовлена культурологічною необхідністю комплексного вивчення аскетичної культури в її міфологічній презентації в поєднанні морфологічного, аксіологічного та семіотичного аналізу.

Ключові теоретико-методологічні питання міфопоетики ґрунтовно висвітлено в наукових працях С. С. Аверінцева [1], Д. П. Козулупенка [6],

А. Ф. Лосева [8], Є. М. Мелетинського [9]. Окремі аспекти міфопоетики в давньоруській агіографії розглядали архієпископ Ігор (Ісіченко) [2], М. Є. Башликова [3]. Однак кожен конкретний агіонаратив має власну міфопоетичну специфіку, що зумовлює необхідність широкомасштабного дослідження значної за своїм обсягом агіографічної літератури. Одним з її проявів слугує «Житіє» Петра Афонського, осмислення якого культурологічній парадигмі ще не набуло.

Мета статті — проаналізувати поетику як культурний механізм міфотворчості в «Житії» Петра Афонського.

Об'єкт дослідження — агіографічний наратив про Петра Афонського. Предмет — поетика як культуротворчий механізм у досліджуваному наративі.

В одному з кондаків акафіста, присвяченого св. Петру Афонському, містяться такі слова: «Удалив себя от человеческого сожительства, прожив в пещерах каменных и расщелинах желанием

божественной любовью, Петр, Господа Твоего, от которого принял венец, моли непрестанно спастись нам» [5, с. 269]. Наведена цитата відбиває загальну динаміку життя аскета: віддаленість від світу — аскетичне життя — уславлення аскета Богом.

У «Житті» преподобного Петра Афонського головну увагу зосереджено на двох сюжетних лініях — 1) віддаленість подвижника від світу та його вступ у самотнє життя, 2) протистояння натиску демонічних сил упродовж самотнього життя. Цим двом сюжетним лініям відповідають два міфопоетичні наративи — поетика аскетичного звернення й аскетичної агональності.

Поетика навернення на аскезу. Сутність аскетичного навернення в християнстві полягає в радикальній життєвій трансформації особистості, повній переорієнтації цінностей повсякденного світу до «життя во Христі». У Нагорній проповіді Ісуса Христа міститься заклик шукати, передусім за все, Царства Божого [4, Мф. 6 : 33]. Відповідає цьому імперативові і відома євангельська вимога не збирати скарбів на землі, але збирати їх на небі, а також — не піклуватися про повсякденні потреби [4, Мф. 6 : 19–34; Лк. 12 : 22–31]. Згідно з «Житієм», Петро неодноразово думав про зречення від світу і прийняття чернецтва, проте відкладав це бажання на майбутнє. За таку нерішучість він дістав покарання полоном, у який потрапив під час війни: бранець опинився у в'язниці, закутим у важкі кайдани.

У в'язниці Петро бачив три видіння: являвся святий Миколай двічі — уві сні, а третього разу — насправді разом зі св. Симеоном Богоприїмцем. Петро пообіцяв, що в тому разі, якщо він позбудеться пут, то більше не повернеться до мирського життя і попрямує туди, куди його закличе на чернече служіння Бог. Св. Симеон звільнив його від полону, а Петро негайно виконав свою обіцянку. Так відбулося навернення Петра в аскезу [5, с. 253–257].

У феноменологічному підході до вивчення міфології спостерігається свідоме уникнення від вирішення питання про істинність / неістинність надприродних видінь, акцентується насамперед на їхньому смисловому аспекті, який слугує предметом культурологічного аналізу. Останній аналіз здатний органічно поєднувати у своїй системі феноменологічний метод зі структурно-аксіологічним, який не обмежується тільки виокремленням цінностей у системі досліджуваного об'єкта, але й усвідомлює особливості взаємозв'язку між ними. В означеному методологічному режимі

розглянемо видіння як поетичний спосіб вираження аскетичного навернення.

У розглянутому сюжеті фігурують три образи — Петра Афонського (героя міфонаратива) і двох святих — Миколая Мирлікійського і Симеона, котрі прийшли до героя в його видіннях. Між героєм і двома святими простежується дворівнева бінарна опозиція — в онтологічному й екзистенційному аспектах. В онтологічному вимірі опозиція природне / надприродне, яка в міфі є не двома полюсами, а двома сторонами в єдності діалогічної ситуації. Предмет діалогу, до якого залучено культурного героя разом зі святими, — доля самого героя. Будь-якому міфові важливо представити надприродне в його різноманітних маніфестаціях (ієрофанії) щодо природного, в результаті чого надприродні образи відіграють роль активних співучасників та організаторів долі світу й окремих людей. Таким чином онтологія зближення надприродного і природного набуває діалогічної форми. Стосовно картини діалогу між Петром Афонським і двома явленими йому святими всі три видіння правомірно розглядати як її специфічний міфопоетичний фон.

Якого сенсу надає діалогові видіння як міфопоетичний фон? Апеляція до феноменологічного підходу вивчення міфу дозволяє застосувати бінарну опозицію священне/мирське (сакральне/профанне) для відповіді на поставлене питання. Священний простір міфу являє собою культурне середовище, відокремлене від мирського простору і піднесене над ним за допомогою специфічних знакових прийомів, використовуваних авторами міфу. Одним з таких прийомів є семіотична конструкція видінь святих, яких бажають обрані персонажі міфонаративів. За допомогою введення в оповідання про Петра Афонського картини видіння автор здійснив сакралізацію свого героя, уславивши його як подвижника благочестя, котрий прагне святості. Таким чином, видіння — міфопоетичний прийом організації цього тексту, в якому головна роль відводиться сакральному. Завдяки поезії видіння, в онтологічному зрізі бінарної опозиції природне (культурний герой) / надприродне (означені вище святі) виникає онтологема священного як медіатора і діалогу, які слугують найважливішими структурними чинниками функціонування розглянутого тексту.

Екзистенційний аспект бінарної опозиції між героєм і двома святими, що явилися йому, виражений у контексті опозиції між позбавленим волі в'язнем і небесними покровителями. Однак святі

небожителі виконали функцію покровителів тільки за умови каяття і звернення Петра, що мучився у в'язниці, зі щирою молитвою до Бога. Каяття означає критичне звернення свідомості людини до свого минулого й теперішнього життя. У випадку з Петром Афонським предметом каяття є його недбальство щодо виконання даної в минулому Богові обіцянки постригтися в ченці й усвідомлення заслуженого покарання. Безпосередньо пов'язана з актом каяття фраза «гаряче оплакуючи життя, Петро терпляче переносив страждання» [5, с. 253], що] свідчить про щирість здійсненого морального вчинку. З каяттям Петра органічно поєднуються його терпляча молитва і суворий піст. Цим в'язень заслужив милість явлення йому святих небожителів для надання допомоги.

Таким чином, вищезазначені аскетичні цінності є найважливішою сполучною ланкою в комунікації між грішним в'язнем і святими в ситуації надприродного видіння. Міфопоетика розглянутого видіння представляє як священну відповідь на священний виклик, здійснений грішником за допомогою трьох означених вище аскетичних цінностей. Учинок Петра означає трансгресію його свідомості від профанної до сакральної сфери. Звільнившись із в'язниці, він долучається до чернецтва, кардинально змінивши свою життєву позицію.

Поетика спокус аскета. Смысловое ядро християнської аскетичної культури можна визначити як боротьбу за святість, яка супроводжується рішучим протистоянням особистості натискам спокус від зовнішнього світу, власної природи, а також диявола. Особливе місце в боротьбі з перешкодами в подвижницькому житті посідає протистояння інфернальним силам диявола й бісів, яке досягало високого рівня гостроти агонального напруження. В одному із послань апостола Петра міститься заклик до християн: «Будьте тверезі, пильуйте! Ваш супротивник — диявол — ходить, рикаючи, як лев, що шукає жертви кого. Противтесь йому, тверді у вірі, знаючи, що ті самі муки трапляються й вашому братству по світі» [4, 1 Пет. 5 : 8–9].

Виникає враження, що диявол є ініціатором спокус, які викликають необхідність протистояння демонічним силам аскетів. Однак, на думку преп. Іоанна Лествичника, «чернець — це той, хто невидимих супостатів, навіть коли вони тікають від нього, викликає на битву та дратує, як звірів» [7, с. 170]. Це свідчить, що саме благочестиве життя християнина провокує диявола на протидію християнинові. У такому разі причина диявольських

нападків убачається не тільки в нечестивій природі спокусника, але й у чистоті християнського подвигу, який виглядає священним «ви-кликом» для протистояння інфернальних сил. Згідно з «Житієм» Петра Афонського, диявол не міг стерпіти надто суворого аскетичного життя означеного подвижника, котрий прибув на гору Афон для вчинення чернечого подвигу, і повстав проти нього з метою вигнати Петра. Крім того, диявол не міг змиритися з уторгненням подвижника на підконтрольну йому територію. Коли Петро виволовив брата одного мисливця від одержимості бісом, останній голосно вигукнув: «О Петре! Хіба тобі недостатньо, що ти вигнав мене з мого вертепу: а тепер ти виганяєш мене і зі справжньої моєї оселі?» [5, с. 268]. Отже, прибувши на безлюдну гору Афон і працюючи в печері для здійснення духовного подвигу, подвижник почав виганяти біса з належної йому території, що не могло не викликати відповідної реакції нечистої сили.

У «Житії» святого простежуються два способи спокус інфернальних сил — залякування і вмовляння. У першому випадку диявол зібрав своє воїнство бісів: одні з них, натягуючи свої луки, спрямовували на святого стріли, інші — списи, треті, оголюючи мечі, мали намір пробити його ребра, деякі зі страшною силою кидали величезні камені. «Помру тут, якщо так хочеться Богу моєму», — повторював преподобний Петро, не сподіваючись вижити [5, с. 262]. Наведені слова підкреслюють найважливіший аскетичний принцип покори Богові як основи мужності й стійкості протистояння ворогові. Після лунав вигук, що закликав на допомогу Богородицю. «Тільки-но почули біси для себе страшне й жахливе, а для нас солодке і миле Ім'я Богородиці, негайно із шумом зникли, а святий, гучним голосом закликаючи при цьому Ім'я Господа Ісуса Христа, ... начебто батогом або пращею проганяв утікачів», — ідеться в міфі [5, с. 262]. У цьому разі підкреслюється значення імені Бога й Богородиці як духовної зброї для ефективної боротьби з інфернальними силами. Означені імена є своєрідним оберегом від ворожих натисків на людину або істотним засобом охоронної магії, якій надається духовний смисл.

Другий етап диявольських спокус праведного Петра представлений різними вмовляннями, щоб покинути місце подвижництва і віддалитися у світ для служіння людям. Особливий інтерес стосовно цього становить міфопоетичний наратив останньої спокуси Петра, коли «лукавий спокусник» прийняв образ Архістратига Михаїла. При цьому автор «Житія» подає цей сюжет диявольського

зваблювання в такій редакції міфопоетики: «Кріпися, будь сильним, радуйся і веселися, оскільки тобі уготований Богом славний престол і нев'янучий вінець» [5, с. 264]. Відповіддю на цю оману стали слова подвижника: «Хто я такий – подібний до пса смердючого, щоб до мене з'явився Архістратиг Господній?» [5, с. 265]. Ці слова автор вважає проявом «смиренномудрія». У них чітко проявляється самосвідомість аскета щодо надприродного Іншого, яке опосередковується цінністю смирення у формі остатнього самознищення («я – подібний до пса смердючого»). При цьому автор надає словам Петра значення смиренномудрія, таким чином підносячи цінність смирення в достоїнство виявленої аскетом мудрості. Виголошені Петром слова, що відбивають смиренність як протипагу диявольській спокусі, означають «духовну боротьбу» аскета з інфернальними силами.

Автор «Житія» Петра Афонського продовжує сюжетну лінію агонального напруження, посилюючи поетичний виклад зваблюванням бісом: «Не дивуйся сьому, раб Господа, — відповідав біс. — У цей час ти перевершив Мойсея, й Іллю, і Данила, й Іова: Мойсея й Іллю ти перевершив постом, Данила — гадами і звірами, яким ти затулив уста, Іова — своїм терпінням, тому ти і назвешся Великим на Небесах» [5, с. 265]. Після слів зваблювання біс переконував Петра в необхідності залишити Афон і вирушити у світ для надання допомоги людям. Відповіддю на це стала аскетична позиція слухняності, виражена в такій поетичній формі: «Хай буде тобі відомо, — відповідав святий бісу, — я не піду звідси доти, поки не вкаже мені сього моя Помічниця — Пресвята Богородиця і заступник — святий Миколай» [5, с. 265].

Остаточна перемога святого над бісом представлена в епізоді посмертного дива зцілення брата мисливця, котрий доторкнувся до мощів святого Петра. Демон, вигнаний Петром з території, якою він заволодів до появи відлюдника, вирішив обрати своїм новим житлом людське тіло, однак дотик біснубатого до мощів святого позбавив його і тілесного житла. Згадка автора «Житія» про численні зцілення, які спричиняли мощі святого, врочисте перенесення мощей і поміщення їх у дорогоцінну рамку означає увінчання праведного Петра «небесною славою», якої він удостоївся за свої аскетичні подвиги.

Отже, «Житіє» Петра Афонського — це різновид міфологеми долі подвижника, котрий прагне святості, а культурним інструментом в організації цього міфонаратива є поетика. Поетичний

семіозис автор використовує як засіб конструювання простору міфу, який базується на взаємодії між сакральним і профаним у ставленні до культурного героя. Навернення до аскези героя означає акт радикальної життєвої трансформації від мирського до сакрального, а поетичним способом його вираження в розглянутому міфі слугує міфологема видіння. Подальша динаміка просування культурного героя в напрямі своєї долі пов'язується з протистоянням інфернальним силам, а способом її опису в розглянутому міфі є міфологема агональності. Поетичні способи й форми конструювання агіографічного міфу одночасно здійснюють персоналістичне піднесення особистості відповідно до цінностей християнської культури.

У розглянутому наративі виявляється його апологетична спрямованість не тільки стосовно культурного героя-аскета, але й щодо цінностей аскетичної культури, яку представляє цей святий. У такому разі поетика стає інструментом апологетики, носієм дискурсу влади, за допомогою якого організовується і підтримується культурний порядок відповідно до вимог християнської традиції.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев. — М. : CODA, 1997. — 343 с.
2. Архієпископ Ігор Ісіченко. Аскетична література Київської Русі / Архієпископ Ігор Ісіченко. — Харків : Акта, 2005.— 397 с.
3. Башлыкова М. Е. Топика житий в Киево-Печерском патерике редакции 1661 года / М. Е. Башлыкова // Герменевтика Древнерусской литературы / Ред. О. А. Туфанова. — М. : Рукописные памятники Древней Руси. — Сб. 15. — 2010. — С. 187–416.
4. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту. — Київ : Біблійні товариства, 1995. — 960+296 с.
5. Дмитрий (Ростовский). Жития святых : в 12 кн. (Дмитрий Ростовский). — Кн. X, июнь. — Краматорск : Изд. ЗАО «Тираж-51», 2003. — С.253–269.
6. Козолупенко Д. П. Мифо-поэтическое мировосприятие / Д. П. Козолупенко. — М. : Канон+ РООИ Реабилитация, 2009. — 432 с.
7. Лествица преподобного Иоанна, игумена горы Синайской / Лествица. — 3-е изд. — Киев : Киево-Печерская Успенская Лавра, 2007. — 320 с.
8. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев // Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. — М. : Политиздат, 1991.— С. 21–186.
9. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. — М. : Академ. проект ; Мир, 2012. — 331 с.

References

1. Averintsev S. Poetika rannevizantijskoj literatury / S. Averincev. — M. : CODA, 1997. — 343 s.
2. Arkhiepyskop Ihor Isichenko. Asketychna literatura Kiyvskoj Rusi / Arhiepyskop Igor Isichenko. — Kharkiv : Akta, 2005. — 397 s.
3. Bashlykova M. E. Topika zhitii v Kievo-Pecherskom paterike redaktsii 1661 goda / M. E. Bashlykova // Germenevtika Drevnerusskoj literatury / red. O. A. Tufanova. — M. : Rukopisnye pamiatniki Drevnei Rusi. — Sb. 15. — 2010. — S.187–416.
4. Bibliia, abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zavitu. — Kyiv : Bibliini Tovarystva, 1995. — 960+296 s.
5. Dmitriy (Rostovskiy). Zhitia sviatykh : v 12 kn. / Dmitrii (Rostovskii). — Kramatorsk : ZAO «Tirazh-51», 2003. — S. 253–269.
6. Kozolupenko D. P. Mifo-poeticheskoe mirovospriiatie / D. P. Kozolupenko. — M. : Kanon+ ROOI Reabilitatsia, 2009. — 432 s.
7. Lestvitsa prepodobnogo Ioanna, igumena gory Sinaiskoj / Lestvitsa. — 3-e izd. — Kiev : Kievo-Pecherskaya Uspenskaia Lavra, 2007. — 320 s.
8. Losev A. F. Dialektika mifa / A. F. Losev // Losev A. F. Filosofija. Mifologija. Kultura. — M. : Politizdat, 1991. — S. 21–186.
9. Meletinskii E. M. Poetika mifa / E. M. Meletinskii. — M. : Akadem. proekt ; Mir, 2012. — 331 s.

■ UDC 271.2-36:130.2

POETICS AS THE CULTURAL-CREATIVE MECHANISM IN THE HAGIOGRAPHY OF PETER OF ATHOS

Pankov G. D., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
seorsepankovfcp@rambler.ru

The purpose of this article is to comprehend the role of poetics as a cultural tool in the myth-making process on the example of the "Hagiography" of Orthodox Saint Peter of Athos.

Methods of research. The study is based on the culturological approach, in the system of which, a structural-axiological method is in harmony with the method of phenomenological analysis of mythology.

Results. A culturological reconstruction of the "Hagiography" of Peter of Athos made it possible to identify it as a form of mythogenesis the fate of a saint rushing to the ascetic ideal of Holiness. Poetics acts as a cultural tool in the organization of the metanarrative. The poetic semiosis is viewed as a means of creating a space of myth based on the interaction between the sacred and profane in relation to a cultural hero. The analysis of the contents of the examined text permitted to express two poetic constructions in it - the poetics of the

ascetic appeal. Both varieties of the mythopoetic genre are analyzed as spate semiotic structures with the inherent axiology but related to the fundamental principles of the ascetic culture of Christianity. Poetics is also analysed as a tool for the formation of space hagiographic myth of the inherent value of the contents. A considerable attention is focused on the relationship of ontological, personalistic and ethical values, concentrated around an ascetic cultural core. The value of poetics is revealed not only as a construct of the hagiographic metanarrative, but also in the aspect of apologetics of the Christian ascetic tradition.

Novelty. "Hagiography" of Peter of Athos has been analyzed in the context of culturological insight in to the text as a specific metanarrative in the aspects of its axiological contents and poetic form of expression.

Practical value. The results of this publication may be used in teaching mythology as a legacy of spiritual culture, with its valuable contents.

Key words: hagiography, poetics, myth, mythmaking, asceticism, sacred / profane.

Надійшла до редколегії 12.03.2015 р.